

ОСНОВИ ТЕОРЕТИЧНОГО АНАЛІЗУ РЕСУРСНОГО РИНКУ

О.М. Теліженко¹, доктор. екон. наук, професор

Ю.В. Галинська², канд. екон. наук

Н.О. Байстрюченко³, канд. екон. наук

¹⁻³Сумський державний університет

вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна

Розглядаються теоретичні питання узгодження інтересів учасників ринку природних ресурсів з приводу оцінки, вилучення та перерозподілу природної ренти. Визначені основні передумови ефективного перерозподілу природної ренти в системі «держава – регіон – підприємство».

DOI: 10.21272/1817-9215.2017.2-11

ВСТУП

Сьогодні в Україні гостро стоїть питання збереження та оптимального використання природних ресурсів. Аналіз наукової літератури і статистичних даних свідчить, що на сьогодні існує декілька проблем, які гальмують впровадження заощадливої національної політики щодо видобування та використання природних ресурсів, а саме:

- по-перше, це науково-технічний прогрес, який спрямований на надмірне використання природних ресурсів та суперечить самому поняттю «збереження природних ресурсів»;

- по-друге, лобювання транснаціональними компаніями своїх інтересів що не дозволяє таким країнам як Молдова, Україна, Білорусь, Азербайджан та інші, отримувати адекватний дохід від своїх ресурсів та спрямовувати природно-ресурсну ренту на розвиток власної економіки;

- по-третє, немає чітко визначеної законодавчої бази, яка б регулювала надмірне видобування природних ресурсів та їх споживання, і норм регулювання соціально-економічних відносин щодо відновлення територій після видобування природних ресурсів та розвитку інфраструктури на території видобування;

- по-четверте, існуючий механізм розподілу природно-ресурсної ренти від видобування природних ресурсів (загальнодержавного значення) не виконує функції «компенсації витрат», пов'язаних як із відновленням територій, так із відновленням здоров'я населення, що мешкає на території видобування природних ресурсів.

Досвід розвинених країн свідчить, що поки внутрішня політика країни буде сприяти ситуації, де видобування ресурсів буде здійснюватися нелімітовано, а надприбуток, у вигляді рентного доходу, будуть отримувати всі крім власника (в Україні – це народ), то впровадження політики збереження та раціонального використання ресурсів практично не можливе.

На нашу думку, необхідно провести «підготовчу роботу» в країні та розробити стратегії, які б об'єднали інтереси всіх учасників видобування та споживання природних ресурсів. Лише внутрішня упевненість країни в збереженні та раціональному видобуванні й використанні своїх природних ресурсів зможе сформулювати повагу до неї з боку інших країн та реалізувати можливість самостійно використовувати надприбуток у вигляді рентного доходу для економічного, екологічного та соціального розвитку країни. Однак бачення нових можливостей щодо змін соціально-економічних відносин у природокористуванні – це завжди трансформація старої системи. Іноді трансформація практично не можлива, а іноді

фундамент старої системи може бути використаний як основа для нових відносин у суспільстві та країні в цілому.

ПОСТАВЛЕННЯ ЗАВДАННЯ

Головна мета дослідження полягає у визначенні ролі і місця природно-ресурсної ренти як фактору економічного розвитку країни на основі ринкових відносин між зацікавленими суб'єктами, – державою, регіонами та надровидобувними підприємствами.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Державне управління в сучасному світі характеризується регулюванням складних процесів економічного, екологічного й техніко-технологічного характеру. Їх складне поєднання обумовлене необхідністю узгодження різномірних суспільних вимог і потреб шляхом якісної переорієнтації пріоритетів управління на інноваційний розвиток. Сучасні тенденції соціально-економічного розвитку характеризуються певними особливостями економіки України, що є складною відкритою системою, скоригованою на наслідки дії різних факторів макро-, мезо- і макрорівнів. Тому питання державного регулювання формування та розподілу природно-ресурсної ренти від видобування природних ресурсів є актуальним і пов'язане з наслідками дій на всіх рівнях економічної системи.

Науковці все більшу увагу акцентують на тому, що істотною особливістю нашої епохи стало поступове поглиблення екологічної кризи. Видобування природних ресурсів є не безмежним. У зв'язку з інтенсивним видобуванням невичерпні ресурси не встигають відновлюватися, а кількість вичерпних – знижується в усьому світі (газ, нафта, вугілля та ін.). Більшість екологічних, соціальних та економічних проблем є наслідками поглиблення НТР, а також цілого комплексу інших причин – політичних, демографічних, соціокультурних. Безумовно, не всі вони мають ресурсно-екологічний характер (наприклад, проблеми війни і миру або боротьба зі світовим тероризмом), проте всі вони пов'язані між собою єдиним вузлом глобальних проблем сучасності.

Тому в сучасних реаліях, на наш погляд, державне регулювання, крім зазначених функцій, повинне виконувати функції стимулювання до екологізації всіх виробничих та споживчих процесів у країні. Також необхідно ввести функцію заощадження природних ресурсів для майбутніх поколінь щодо мотивування видобувних підприємств та місцевих громад через трансформацію рентних відносин [1-4].

У сформованих умовах велике значення мають вилучення та розподіл рентного доходу від видобування природних ресурсів.

Сучасні автори визначають поняття «рента» («рентний дохід») як економічну категорію, яка характеризує будь-який дохід, що отримується регулярно (з капіталу, землі, майна тощо) і не залежить безпосередньо від результатів господарської діяльності.

Природно-ресурсна рента – це категорія рентного доходу, що виникає в результаті господарської діяльності, пов'язаної з використанням у суспільному виробництві природних ресурсів як засобів виробництва (кількість ресурсів обмежена, вони можуть характеризуватися вичерпністю чи відновлюваністю).

Вивчивши досвід закордонних країн, узагальнимо, що розподіл природно-ресурсної ренти є тим механізмом, який може підвищити ефективність використання людського, виробничого та природного потенціалу, забезпечити підвищення конкурентоспроможності національної економіки, досягти стабільного сталого розвитку та підвищити добробут громадян України. Основними прикладами можуть бути такі країни, як: Норвегія, штат Аляска, ОАЕ, Великобританія, Франція, США та ін. Досвід цих країн засвідчив, що гнучкі механізми формування вилучення рентних доходів дозволяють продовжити терміни рентабельності та експлуатації родовищ і

при цьому отримати додаткові обсяги енергоресурсів. Правильно підібраний комплекс інструментів дозволяє знизити ризики надрокористувача на початковій і завершальній стадіях розроблення родовищ, а також мінімізувати ризики, пов'язані зі зростанням або зниженням цін на світових ринках сировини. Екологічний та соціальний аспекти також є пріоритетними при впровадженні механізму розподілу рентних доходів від видобування природних ресурсів. При цьому природодобувні підприємства постійно взаємодіють в умовах конкуренції та співпраці зі своєю державою.

Аналіз ретроспективи рентних відносин в Україні показує, що розподіл рентного доходу між власником природного ресурсу – державою (її органами) чи будь-яким суб'єктом, на праві власності якого у формі володіння перебуває природний ресурс, та користувачем цього ресурсу – суб'єктом господарювання, який відповідно до законодавства є власником продукції, виробленої в процесі користування природними ресурсами, недостатньо враховує сучасні тенденції розвитку глобального ринку ресурсів та розвиток соціально-екологічних відносин в регіонах.

Практично мова йде про необхідність додержання державою двох загальновідомих в теорії правил. Перше – диференційна рента першого роду (природна рента) має належати суспільству. Друге – диференційна рента другого роду має належати суб'єкту господарювання. Натомість держава дозволяє «приватизувати» ресурсну ренту, а втрачений, таким чином, державний прибуток (надходження до державного бюджету) компенсує непомірними податками на заробітну плату та збереження громадян (в тому числі і через необгрунтовані митні збори, акцизи та ін.). Такі податки на працю, капітал, заощадження нічим не обгрунтовані та призводять до різкого зниження внутрішньої купівельної спроможності, тінізації господарської діяльності. При цьому, перерозподіл державного бюджету через субсидії призводить не до соціального вирівнювання, а до неефективного використання, перш за все, паливно-енергетичних ресурсів.

Цілком очевидним є впровадження механізму «партнерства» між ринковим ціноутворенням на природні ресурси та державними фінансами. Мова йде про розробку та впровадження механізму оптимального перерозподілу суспільного блага у вигляді природної ренти між зацікавленими сторонами, – державою, регіонами та надровидобувними підприємствами.

В 2018 році набрав чинності Закон України, згідно з яким 5 % від рентних доходів буде надходити в місцеві та районні бюджети. Таким чином, держава спрямовує частину рентного доходу на розвиток регіонів. На наш погляд, це надзвичайно позитивна тенденція, яка буде сприяти впровадженню законів щодо децентралізації. Однак, неконтрольована децентралізація може перетворитися на «феодалізм» в окремих регіонах. Тому необхідно, на нашу думку, насамперед запровадити ряд важливих заходів, а саме:

- визначити організаційну форму взаємодії підприємств природокористування та місцевих громад, через яку держава буде здійснювати регульовальну та контролювальну функції нових соціально-економічних відносин щодо розподілу природно-ресурсної ренти;

- створити науково-експертні групи, які б допомагали місцевим громадам спрямовувати фінансові ресурси від частини рентних доходів на вирішення найбільш проблемних питань регіонів, а також контролювати здійснення цих спрямувань;

- створити інституційно-фінансові установи, через які буде здійснюватися перерозподіл фінансових коштів від рентних доходів на рівні регіону;

- розробити стратегії розвитку та поновлення інфраструктури регіонів за рахунок цільового спрямування коштів від рентних доходів.

Також необхідно відзначити, що сам процес розподілу рентних доходів не відіграє такої важливої ролі, як трансформація соціально-економічних відносин, що формуються у процесі розподілу рентного доходу, та цілі, на які будуть спрямовані

ці фінансові ресурси. На нашу думку, держава зможе ефективно реалізовувати свої функції (регулювальну, контролювальну, стимулювання до екологізації виробничих процесів), якщо будуть формалізовані взаємозв'язки між учасниками вилучення та розподілу рентного доходу у сфері природокористування. При цьому необхідно враховувати особливості видобувної галузі України і ступінь довіри та відкритості суспільства під час створення форм взаємодії «держава – суспільство – бізнес».

По-перше, через функцію стимулювання держава повинна зацікавити учасників нових соціально-економічних зв'язків (держава – місцева громада – видобувне підприємства) щодо створення організаційної форми, яка б об'єднувала всіх учасників утворення природно-ресурсної ренти та сприяла узгодженню їх інтересів. Кожна зі сторін повинна бачити вигоду від поєднання своїх та інших цілей через єдину організаційну форму щодо перерозподілу частини рентних доходів від видобування природних ресурсів.

По-друге, трансформація соціально-економічних відносин між державою – місцевою громадою – видобувними підприємствами повинна додержуватися встановлених норм та принципів, зазначених у Світовій екологічній конституції землі.

Проведені нами дослідження показали, що найбільш перспективним є механізм оптимального розподілу рентного доходу, що носить динамічний характер. Тобто у відповідності до збільшення або зменшення ефективності роботи видобувного підприємства необхідно розподіляти рентний дохід у часі.

Також проведені дослідження показали, що у разі збільшення рентного платежу зростає частина рентного доходу, яку необхідно залишити на підприємстві, у разі зменшення зростає частина рентного платежу що спрямовуються до бюджету місцевої громади.

Аналіз всіх варіантів розподілу рентного доходу від видобутку природних ресурсів показав, що найбільш оптимальним варіантом є розподіл, що змінюється у часі у відповідності до ефективності підприємства та соціально-економічної та екологічної ситуації в регіоні. Наші розрахунки свідчать, що в бюджет місцевих громад необхідно перераховувати 14%, залишати на підприємстві 30%, до державного бюджету необхідно перераховувати 56% рентного доходу.

ВИСНОВКИ

Аналіз процесів глобалізації чітко визначив тенденцію зміни традиційного розподілу в управлінських відносинах держави і бізнесу. Видобувний бізнес із підконтрольного з боку держави об'єкта поступово перетворюється на суб'єкт, що починає впливати на міждержавні відносини, соціально-економічні процеси, міжнародну й регіональну політику і т. д., використовуючи для цих цілей свої переваги. Тому з огляду на дедалі зростаючі труднощі взаємовідносин суспільства, держави і бізнесу необхідно шукати підходи до побудови механізму їх взаємодії на основі створення системи конвергенції інтересів усіх її учасників. Узгодження інтересів у системі «держава – суспільство – природодобувне підприємство» сьогодні є пріоритетною формою співпраці, за допомогою якої можна сформувати соціально-екологічну відповідальність при видобуванні та використанні природних ресурсів, мотивувальну поведінку місцевої громади за підтримки науково-експертної групи щодо перерозподілу частини рентного доходу на відновлення та розвиток територій, а також упровадити заощадливу політику використання і споживання ресурсів із метою збереження їх для майбутніх поколінь.

Аналізуючи досвід попередніх років формування різних механізмів визначення та вилучення рентних доходів на природодобувних підприємствах, ми дійшли висновку, що найбільш оптимальним є механізм формування колабораційних альянсів між державою, місцевою громадою та видобувним підприємством. Цей механізм передбачає узгодження інтересів усіх учасників колабораційного альянсу щодо розподілу рентного доходу від видобування природних ресурсів, а також

упровадження нових сучасних форм взаємодії як на вертикальному (держава – регіон – підприємство), так і на горизонтальному (підприємство – підприємство) рівнях, ураховуючи умови коопетиції.

В умовах трансформації рентної політики та соціально-економічних відносин державне управління повинне формувати соціальні цінності суспільства через екологічне використання та споживання ресурсів і впроваджувати заощадливу політику щодо видобування природних ресурсів України. За допомогою впровадження механізму колаборації можуть бути враховані інтереси сторін-учасників колабораційного альянсу щодо перерозподілу рентних доходів від видобування природних ресурсів. При цьому процес колаборації держави, природодобувних підприємств та місцевих громад сприятиме впровадженню системи особистої й соціальної відповідальності регіону за якість життя населення та збереження й охорону довкілля. Під соціальною та особистою відповідальністю ми розуміємо певну концепцію, що заохочує підприємства і місцеві органи управління враховувати інтереси суспільства, беручи на себе відповідальність за вплив діяльності підприємств в екологічному, економічному і соціальному просторах. Таким чином, можна зробити висновок, що колаборація держави і видобувних підприємств та місцевих громад не лише можлива, а й необхідна для ефективного функціонування еколого-економічної системи держави. При цьому природодобувні підприємства можуть функціонувати в умовах коопетиції, створюючи додаткові стимули для розвитку підприємств, мінімізуючи ризики і генеруючи інноваційні ідеї. Так само колаборація набуває все більшого значення не лише в економіці, а й у соціальному житті, де формуються соціальні кластери, територіальні організації самоврядування, волонтерські ініціативи.

Тому поєднання інтересів природодобувних підприємств і держави дозволить зняти ряд питань політичного протистояння, а також сприятиме посиленню відповідальності місцевих і регіональних громад за розвиток власних територій та підвищення ефективності використання місцевих ресурсів, що в кінцевому підсумку може посилити внутрішньодержавну інтеграцію та економічну цілісність України.

SUMMARY

Theoretical questions of harmonization of interests of market participants of natural resources concerning estimation, extraction and redistribution of natural rent are considered. The basic prerequisites for effective redistribution of natural rent in the system «state – region – enterprise» are determined.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Галинська Ю.В. Державне регулювання розподілу природно-ресурсної ренти в національній економіці України: монографія / Ю.В. Галинська. – Суми: Сумський державний університет, 2017. – 298с. ISBN 978-966-657-708-8.
2. Теорія і практика перерозподілу природної ренти в системі «держава – регіон – суб'єкт господарювання» / О.М.Теліженко, Галинська Ю.В., Н.О. Байстриченко. – Суми: Сумський Державний університет, 2017. - 177 с.
3. Галинська Ю.В. Державне регулювання рентної політики в паливобувній галузі України в умовах трансформації соціально-економічних відносин / Ю.В. Галинська // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство», Ужгород: Вид-во «Видавничий дім «Гельветика», – 2017. – Вип. 16, – С. 52-57.
4. Галинська Ю.В. Взаємодія видобувних підприємств України в умовах коопетиції / Ю.В. Галинська // Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова Серія: Економіка, Одеса: Вид-во ОНУ ім. І. І. Мечнікова, – Том 22, Випуск 7(60). – С. 27-31.

Надійшла до редакції 30 серпня 2017 р.